

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

į Rusijos misiją Berne, J. Gabrys aiškino, kad nepriklausomybės deklaracija tapo vieninteliu kompromisu tarp jo ir vokiškosios orientacijos veikėjų⁴⁴. Tuo tarpu 1916 m. liepos 28 d. J. Šaulys iš Berlyno rašė V. Gaigalaičiui: „Priėmė labai maloniai ir pažadėjo savo pagalbą. Dirva darbu Berlyne, kaip matau, yra — ir reikia jos kuo greičiau ir rimtai imtis.“⁴⁵

Visa tai rodė, kad vokiečių politikos farvateris, žadėdamas išplėsti lietuvius iš Rusijos globos, atverdamas galimybes viešai pademonstruoti bei pagrįsti etnopolitinius reikalavimus, paskirų politinių centrų sąveikai, pamažu veda į tapsmą tarptautinės politikos subjektu. Vadinasi, atsiranda realus pagrindas įgyvendinti to subjekto programas.

„VIVE LA POLOGNE!“, ARBA LENKIJOS ŠEŠĖLIS

Fronte tebevyko monotoniškos žudynės, o garsiąją Lozanos „Casino de Montbenon“ drebino garsūs džiaugsmo šūksniai. Kilo jie po to, kai birželio 29 d. Tautybių Sąjungos konferencijos posėdyje po M. Lempickio, Lenkijos valstybingumo lygos (*Liga państwowości Polskiej*) pirmininko, kalbos atsistojo F. Roppas ir mestelėjo: „Lenkija, ateities rakte, eik į priekį, ir mes seksime pasukui tave.“ Visus dalyvius apėmė euforija. M. Lempickį apsikabinęs bučiavo V. Lastauskis; A. Smetona, S. Kairys ir J. Šaulys spaudė lenkui ranką¹. Ir galbūt tai buvo paskutinis kartas, kai buvusios Abiejų Tautų Respublikos tautos trumpam susivienijo net neįtardamos apie pavojus. . .

Mąžtant galimybėms sudaryti Vokietijos ir Rusijos separatinę taiką, reicho vadovaujantys sluoksniai karštligiškai ieškojo Lenkijos klausimo sprendimo variantų. 1916 m. liepos mėn. į Lenkiją, panašiai kaip 1915 m. rugsėjo mėn. į Lietuvą, buvo pasiūstas prof. M. Seringas. Jo išvados visiškai atitiko kanclerio poziciją. Kongresinė Lenkija, ištaisius jos šiaurės vakarų sienas prūsų naujai, o rytines išplėtus, turėjo būti pajungta Vokietijai².

Liepos 21 d. A. Zimmermannui memorandumą įteikė ir F. Roppas. Baronas siūlė pasinaudoti Austrijos silpnumu, įkurti Lenkijos valstybę, pabrėžė propagandinį tokio žingsnio efektą užsienyje, užsiminė apie galimą lenkų kariuomenės sukūrimą kovai su Rusija³.

Liepos 26 d. Užsienio reikalų ministerijai buvo įteiktas dar vienas memorandumas, kurį pasirašė M. Seringas ir F. Roppas. Dokumento autoriai sintetino tris Vokietijos Rytų politikos koncepcijas: aneksionistinę, „Vidurio Europos“ ir *Randstaaten* („pa-

kraščių valstybių" steigimo). Būtent pastarajai buvo teikiamas prioritetas plėtojant satelitinės valstybės sampratą ir ją iliustruojant konkrečiu Lenkijos pavyzdžiu. Satelitinė valstybė, arba riboto valstybingumo darinys,— tai kompromisas tarp aneksijos ir visiškos nepriklausomybės, kuri Lenkijai, atsižvelgiant į jos geopolitinę padėtį, t. y. turint galvoje, kad ji yra tarp Vokietijos ir Rusijos, nereali. M. Seringas ir F. Roppas rekomendavo įkurti Lenkijos valstybę, susietą ilgalaikiais ir konstituciniais ryšiais su Vokietijos reichu. Konstitucinius ryšius garantuotų Vokietijos imperatoriaus paskiriamas* karalius ir unija su reichu, ilgalaikius — Lenkijos tapimas „Vidurio Europos“ nare, jos ekonomikos glaudus susiejimas su Vokietijos: muitų sąjunga, bendros geležinkelių, pašto, telegrafo, pinigų sistemos. Kariuomenei vadovautų ir karinius patarėjus skirtų Vokietijos imperatorius. Užbėgdami už akių galime pasakyti, kad memorandume išdėstyta koncepcija bus taikoma ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje. Tačiau 1916 m. vasarą memorandumas buvo panaudotas kiek kitam tikslui.

Jo teiginiai buvo performuluoti į „Lenkų peticijos“ punktus, kuriuose ypač daug dėmesio skirta lenkų karinių pajėgų organizavimui, jei būtų pasiryžta nieko nelaukus stoti į ginkluotą kovą su Rusija ir prašyti kompensacijos — teritorinės ekspansijos į rytus. Liepos 30 d. Varšuvoje peticiją pasirašė M. Lempickis, grafas A. Ronikieris ir kiti lenkų aktyvistai, t. y. orientacijos į Vokietiją šalininkai⁴.

Turint omenyje ekspansiją į rytus, neatsitiktinai buvo pabrėžiama, kad reikia sudaryti lenkų kariuomenę. Mat 1916 m. vasarą po nesėkmių frontuose apie naujus gyvosios jėgos šaltinius prabilo vokiečių generalitetas ir ypač Vyriausioji karinė vadovybė Rytuose. E. Ludendorffas netgi spaudė Berlyną kuo greičiau susitarti dėl Lenkijos su Viena ir nedelsiant imtis sudaryti lenkų kariuomenę⁵.

Berlynas tarėsi su Viena. Liepos 28 d. S. Burianas sutiko atsakyti austrolenkiško varianto, bet tik jei bus priimta Varšuvos—Vilniaus formulė. Šiuo atveju austrai stengėsi išlaikyti bent Galiciją, nes, kaip ir T. Bethmannas-Hollwegas, rūpinosi savo sienų saugumu. Rugsjūčio 11 d. Vienoje buvo pasirašytas susitarimas, kuriuo numatyta įkurti konstitucinės Lenkijos Karalystę, formaliai pripažinti abiejų Centrinųjų valstybių lygias teises į ją, bet kariuomenės organizavimą atiduoti vokiečių kontrolėn. Ši karalystė

* Deja, neturėdami galimybių susipažinti su vokišku memorandumo tekstu, naudojoms vertimu į anglų kalbą (žr.: *Sukiennicki W.* Min. veik.—T. 1.—P. 261—263). Tad „paskiriamas“ vertėme iš *is designated*. Bet *designate* gali būti verčiamas ir taip: „paskirtas, bet dar neužėmęs pareigų“. Tokiu atveju tai būtų dar vienas konstitucinių ryšių garantavimo būdas.

turėjo būti įkurta Kongresinėje Lenkijoje, Vokietijos naudai atskiriant nuo jos Suvalkų guberniją ir praplečiant į rytus teritorijomis su Vilniumi ⁶.

Taigi kancleriui teliko susitarti su E. Ludendorffu, kuris, kaip žinoma, nepritarė Varšuvos—Vilniaus formulei. Šiam tikslui T. Bethmannas-Hollwegas galėjo panaudoti „Lenkų peticiją“ ir priminti generolui seną politikos taisyklę: „do, ut des“. Nors E. Ludendorffas nuomonės dėl Oberosto teritorinio vientisumo nepakeitė, bet rugpjūčio 14 d. pasirašė memorandumą, numačiusį į organizuojamą lenkų kariuomenę pašaukti Oberoste gyvenusius lenkus ⁷.

Vokiečių politikos peripetijos iš karto atsiliepė lietuvių veiklai okupuotoje Lietuvoje. Tomis dienomis P. Klimas savo dienoraštyje įrašė: „...ūpas politikos srity „na poniženije“ (pamažu žemyn) eina. Iš visų deklaracijų ir denkšriftų (memorandumų) nieko neišeina“ ⁸. Dar liepos mėn. A. Zimmermannas žadėjo J. Šauliui paramą Berlyne steigiant lietuvių atstovybę, rugpjūčio 2 d. siūlė surengti Stokholme lietuvių konferenciją, o jau rugpjūčio viduryje kontaktai su Berlynu nutrūko. Negana to, Oberostas ėmė mosikuoti vėzdu: suimami ir įkalinami J. Vileišis, A. Janulaitis, teisiamas P. Dogelis. Lietuviams teliko Lietuvos diplomatijos grupę performuoti į dar mažesnę „Biurą — politinę valdybą“ (A. Smetona, P. Klimas, J. Šaulys, S. Kairys, kun. J. Bakšys) ir laukti, kaip manyta, vokiečių padėties pagerėjimo karo frontuose ⁹.

Santykių su vokiečiais krizę pajuto ir Šveicarijos lietuviai. Nesulaukę Vilniaus atstovų į numatytą tarybą, J. Gabrys drauge su V. Daumantu, J. Purickiu ir A. Steponaičiu pradėjo veikti Lietuvos tautos tarybos nuolatinės delegacijos vardu. LIB vedėjas, mėgdavęs pasiafišuoti tarybos prezidentu, rugpjūčio mėn. kreipėsi į G. Rombergą ir, remdamasis spaudoje pasklidusiomis žiniomis apie susitarimus Vienoje, atkakliai mėgino iškvosti, ką vokiečiai mano daryti su Lenkija, bei pareiškė, kad lietuviai į Lenkijos nepriklausomybę žiūri įtariai. G. Rombergas nuramino J. Gabrį, esą lietuviai būgštauja be pagrindo ¹⁰.

Išties rugpjūčio 15 d. Berlynas nutarė Vienos susitarimus išaldyti, nes gavo pranešimą, kad separatinė taika su Rusija gali būti sudaryta per artimiausius kelis mėnesius ¹¹.

Pagrindo tokioms viltims suteikė Rusijos vyriausybės pasikeitimai. Liepos 21 d. užsienio reikalų ministras S. Sazonovas buvo priverstas atsistatydinti, o jo vietą, derindamas su premjero ir vidaus reikalų ministro pareigomis, užėmė B. Štiurmeris. Tai, kad B. Štiurmeris yra imperatorienės Aleksandros Fiodorovnos, sunkiai slepiančios savo simpatijas kursui susitarti su Vokietija, žmogus, nebuvo paslaptis. Be to, imperatorienė garsėjo kaip S. Sazonovo

plano liberalizuoti režimą Pavyslio gubernijose karščiausia opontė. Tad suprantama, jog B. Šturmeris puolė būtent S. Sazonovo Lenkijos autonomijos projektą ir įtikino imperatorių, kad Rusijai oficialiai angažuotis jam 1916 m. vasarą, kaip pageidavo S. Sazonovas, nėra galimybių. Premjeras visų pirma gąsdino, kad toks žingsnis internacionalizuos problemą, sukels pavojų Rusijos vientisumui ir reikš pasitraukimą nuo imperinio legitimizmo principų. Kita vertus, pasak B. Šturmerio, buvo kalbama ne tik apie Lenkijos Karalystės likimą, bet ir apie „visos apimties lenkų klausimą“¹².

Nėra abejonių, kad ši formuluotė buvo skirta Rusijos Šiaurės vakarų krašto ateičiai. Dar 1916 m. gegužės mėn. Saugumo skyriaus generolas K. Globačiovas įteikė B. Šturmeriui pasiūlymus, kokia turėtų būti Rusijos politika šiame krašte atsižvelgiant į eventualią Lenkijos autonomiją. Generolo nuomone, tik apdairi Rusijos politika „vietinių lenkų“ atžvilgiu padės apsaugoti Rusijos ir autonominės Lenkijos santykius nuo komplikacijų. O sutvarkyti šį reikalą, K. Globačiovo manymu, galima visai paprastai („soveršenno prostym sposobom“) — tereikia Šiaurės Vakarų krašte sudaryti specialų vietinių lenkų gyventojų kadastrą ir pagal jį suteikti jiems lygias teises (personalinė autonomija?— R. L.). Taip pavyktų izoliuoti lietuvius bei gudus nuo lenkų, o pastariesiems suteiktus nuolaidų — išvengti komplikacijų su Kongresine Lenkija¹³.

Kitaip tariant, S. Sazonovo iniciatyvos vertė Rusijos vadovaujančius sluoksnius ieškoti naujų, konkrečių Šiaurės Vakarų krašto tvarkymo perspektyvų, kurioms dauguma nebuvo pasiruošusi. Liepos 31 d. Ministrų Taryba rekomendavo atidėti manifesto dėl Lenkijos autonomijos paskelbimą¹⁴.

Tokią įvykių eigą Berlynas interpretavo kaip Rusijos pasirengimą kompromisui su Vokietija. Tačiau laikas bėgo, o Rusija tylėjo. Tad vokiečiai vėl bandė pasinaudoti politinio šantažo metodais ir įpiršti rusams mintį, kad Centrinės valstybės rengiasi atgaivinti Lenkijos—Lietuvos uniją, t. y. grąžinti istorinį teisingumą. Pavyzdžiui, rugpjūčio 16 d. V. Bacherachtas A. Neratovą informavo, kad vokiečiai siūlo lietuviams uniją su lenkais, bet kol kas negatyvi lietuvių nepriklausomybininkų reakcija trukdo tai įgyvendinti¹⁵.

Paradoksalu, bet, regis, Petrogradas pateko į gana keblią padėtį. Dar liepos mėn. buvo gautas V. Svatkovskio pranešimas, kuriame buvo siūlyta rimtai susirūpinti lietuvių reikalu. Anot V. Svatkovskio, tarp lietuvių išryškėjusioje rusofilų autonomistų ir germanofilų nepriklausomybininkų kovoje tik efektyvi parama pirmiesiems gali pakreipti jos eigą Rusijai naudinga linkme¹⁶. O dabar

atrodė, kad rusai turėtų būti suinteresuoti ne tik lietuvių rusofilų stovyklos stiprinimu, bet ir nepriklausomybininkų pasiryžimu toliau priešintis vokiečių planui.

Reikia pasakyti, kad Rusija nebuvo palikusi lietuvių likimo valiai. Dėmesys jiems rodytas įvairiais būdais. Bent jau nuo 1916 m. pradžios Petrograde spausdinti lietuvių laikraščiai necenzūrojami rašė apie Lietuvos autonomiją. Be cenzūros įsikišimo buvo išspausdinti Berno konferencijos nutarimai dėl Lietuvos nepriklausomybės. Lietuvių radikalai ir konservatoriai jautė trudovikų ir kadetų globą. M. Januškevičius, padrašintas A. Kerenskio, vasario 12 d. ir birželio 9 d. Valstybės Dūmos posėdžiuose reikalavo autonomijos. Kovo 28 d. kadetų CK, atsižvelgdamas į P. Leono pasiūlymą parengti Lietuvos autonomijos projektą, sudarė Lietuvos reikalų komisiją (M. Yčas, P. Leonas, P. Miliukovas, A. Kornilovas, A. Kokoškinas ir kt.). Būtent su P. Miliukovo pagalba į parlamentinę delegaciją buvo įtrauktas M. Yčas, turėjęs užkirsti kelią Šveicarijos lietuvių separatizmui, o anot P. Leono — „neutralizuoti lenkus“, mat delegacijoje buvo ir du lenkų atstovai¹⁷. Kaip matėme, Rusijos užsienio reikalų ministerija padėjo M. Yčui nuvykti pas popiežių. (Nepaisant to, minėtoje liepos 31 d. Rusijos Ministrų Tarybos rekomendacijoje S. Sazonovui buvo inkriminuotas nenuoseklumas laikantis etnografinio principo, polinkis daryti nuolaidų Lenkijai lietuvių sąskaita. Mat eksministro projekte iš autonominės Lenkijos Karalystės nebuvo išbraukta Suvalkų gubernija¹⁸.)

1916 m. vasarą, reaguojant į užsienio agentūros pranešimus, buvo susirūpinta prorusiškos stovyklos Lietuvoje stiprinimu. Šiuo tikslu, bendradarbiaujant atitinkamoms Užsienio ir Vidaus reikalų ministerijoms bei Generalinio štabo žinyboms, būdavo leidžiami į okupuotą kraštą, kaip manyta, Rusijai palankiai nusiteikę lietuvių veikėjai, daugiausia dvasininkai¹⁹. Pirmiausia atvyko vyskupas P. Karevičius. Vatikano tarpininkavimu vyskupas per Švediją ir Vokietiją 1916 m. rudenį pasiekė Kauną. Netrukus V. Svatkovskis perdavė, kad P. Karevičius ir jo vadovaujama klerikalų konservatorių grupė subūrė lojaliai rusams nusiteikusius lietuvių veikėjus²⁰.

Tuo tarpu Rusijoje veikusiam LDNKS CK dotacijos buvo padidintos iki 500—600 tūkst. rublių per mėnesį²¹. Cenzūra leisdavo spausdinti straipsnius apie Lietuvos nepriklausomybę²². Su M. Yčo pagalba buvo bandyta propaguoti Lietuvos autonomijos projektą tarp JAV lietuvių.

Šis projektas, pavadintas „Autonominio Lietuvos sutvarkymo pagrindiniais dėsniais“, dar rugpjūčio 25 d. buvo įteiktas minėtai kadetų CK komisijai. Rengė jį P. Leonas, padedamas J. Tumo ir

M. Yčo. Projekte buvo numatyta etnografinėje Lietuvoje (Vilniaus gubernija be Vileikos ir Dysnos apskričių, Kauno gubernija, Gardino gubernija iki Nemuno, nedidelė Kuršo gubernijos dalis) įvesti „pakankamai plačių ribų“ politinę autonomiją. Nors tas „pakankamai plačias ribas“ turėjo užtikrinti vienu rūmų Seimas, teismo įstaigos su Lietuvos Senatu, savas išdas ir valstybės sekretorius Lietuvos reikalams Rusijos Ministrų Taryboje, tačiau, sprendžiant iš numatytos Seimo kompetencijos (krašto reikalų įstatymų leidyba, išskyrus užsienio politiką, prekybą, armiją, emisiją, susisiekimą ir transportą, stačiatikių bei baudžiamųjų įstatymų leidybos dalykus ir t. t.), autonomija būtų buvusi labai ribota²³. Nors ir būta neaiškumų dėl autonominės Lietuvos teritorijos (P. Leonas paaiškinamajame rašte apeliavo į kadetų pažadus priskirti Lietuvai Suvalkų guberniją, taip pat į ekonominiais sumetimais remiamą Liepojos prijungimą bei Mažosios Lietuvos sujungimą su Didžiąja), pilietybės institucijos ir pan., komisija ėmėsi svarstyti projektą. M. Yčas, rugsėjo mėn. vykęs į JAV rinkti aukų bei tvarkyti šeimos reikalų, išsivežė jį ir rugsėjo 29 d. išspausdino čekagiškėje „Lietuvoje“. Čia publikuoto projekto pirmasis punktas apie teritoriją buvo praleistas²⁴. Tačiau diskusijos kilo ne tiek dėl teritorijos, kiek dėl paties Lietuvos valstybingumo principo. Rugsėjo 28—29 d. įvykęs išeivijos politinių partijų Lietuvos atstavyto suvažiavimas priėmė rezoliuciją, reikalavusią tik nepriklausomybės²⁵.

Grįždamas į Rusiją, M. Yčas davė „Associated Press“ korespondentui interviu, kuriame pažymėjo, jog Amerikoje rado stiprų judėjimą dėl visiškos Lietuvos nepriklausomybės. Tačiau šis tikslas, anot M. Yčo,— tik tolesnės ateities reikalas. Dabar lietuviai reikalauja autonomijos. Ta autonominė valstybė, toliau dėstė lietuvių atstovas Dūmoje, turėtų Rusijoje tokį statusą, kokį turi Kanada Britų imperijoje, o jos teritorijai priklausytų Suvalkų, Kauno, Vilniaus, Gardino gubernijos ir Rygos, Libavos (Liepojos), Vindavos (Ventspilio) uostai. Taigi autonominėje valstybėje gyventų apie 8 000 000 žmonių²⁶.

Vertinant M. Yčo interviu reikia pažymėti, kad jame daugiau atsispindėjo JAV lietuvių visuomenėje reikštos nuomonės. Nors tuoj pat reikėtų pridurti, jog ir Vilniuje, „Inteligentų būryje“, būta kalbų apie Rygos bei Liepojos uostus, o Kaune S. Banaičio ratelis vienprasmiskai kėlė lietuvių ir latvių federacijos idėją. 1916 m. birželio mėn. Lozanoje įvykusioje Tautybių Sąjungos konferencijoje lietuviai, kaip po metų prisipažins A. Smetona, net mėgino sueiti su latviais, bet nesėkmingai: „Sužinota, kad jie bijos lietuvių ir nieko nereikalauja, kaip tik liuosybės savo krašte.“²⁷ Nepriklausomai nuo to, žinojo M. Yčas apie nesėkmingus bandy-

mus užmegzti kontaktus su latviais ar ne, garsiai priminta bendro lietuvių valstybingumo su latviais idėja panėšėjo į kontrprojektą vokiečių tariamai pirštam Lietuvos sąjungos su Lenkija planui. Niekam nebuvo paslaptis atviras latvių rusofiliskumas. Vadinas, ir bendro lietuvių ir latvių valstybingumo idėja turėjo ryškų anti-vokišką atspalvį.

M. Yčo interviu neliko nepastebėtas. 1916 m. spalio 22 d. „Frankfurter Zeitung“ išspausdino V. Gaigalaičio straipsnį „Rusų autonomija Lietuvai“. Rusijos misijos Berne darbuotojai straipsnį rūpestingai išvertė ir persiuntė į Petrogradą. Kas gi taip sudomino rusus? Visų pirma V. Gaigalaitis pradėjo informaciją apie tai, kad caras pažadėjo M. Yčui plačią Lietuvos autonomiją. Toliau skaitytojai buvo supažindinti su lietuvių atstovo Dūmoje biografija ir su to meto lietuvių siekiu prisidengus sąjunga su latviais ir gudais atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Anot straipsnio autoriaus, ši idėja populiari ir tarp prorusiškos orientacijos lietuvių, ir vis besiplečiančioje orientacijos į Vokietiją lietuvių stovykloje²⁸.

Jeigu iš šio straipsnio išmestume blefo elementus, aptiktume gana paprastą V. Gaigalaičio žodžių prasmę, būtent: arba pats M. Yčas, arba net oficialioji Rusija bus priversta paneigti autonomijos pažadus, o Vokietija gaus galimybę propaguoti savo išvaduojamąją misiją; lietuvių pretenzijos išgąsdins latvius. O dėl orientacijos į Vokietiją stiprėjimo galima pasakyti, kad V. Gaigalaičiui buvo gerai žinoma apie okupacinio režimo brutalumą ir kilusį lietuvių nepasitenkinimą. Pats V. Gaigalaitis vilniečių buvo prašytas Berlyne tarpininkauti, kad vokiečiai pakeistų krašte savo politiką.

Nei M. Yčas, nei oficialioji Rusija į V. Gaigalaičio straipsnį ne-reagavo. Bet Petrogradas iš savo užsienio agentūrų pareikalavo tikslių žinių apie lietuvių politines aspiracijas, Lietuvos gyventojų nuotaikas ir, svarbiausia, papildomų duomenų apie Vokietijos planus Varšuvos—Vilniaus kombinacijos atžvilgiu. V. Svatkovskiui pavyko užverbuoti keletą Šveicarijos lietuvių veikėjų. Vienas iš jų — kun. A. Steponaitis, „Lituania“ pirmininkas, turėjęs galimybių belaisvių šelpimo reikalais vykti į Vokietiją ir į Lietuvą. Antrojo, kurio asmens nepavyko nustatyti, maršrutai paprastai siekdavo ne tik Berlyną, bet ir Vieną²⁹. Vis dėlto 1916 m. lapkričio pradžioje rusams teko laikinai pamiršti lietuvių reikalus.

1916 m. lapkričio 5 d., nesulaukusios pranašauto Rusijos pūsio į separatines taikos derybas, Centrinės valstybės paskelbė manifestą apie savarankiškos Lenkijos Karalystės, glaudžia sąjunga susietos su Centrinėmis valstybėmis, atkūrimą. Tiek Rusija, tiek jos sąjungininkės griežtai užprotestavo ir pareiškė, kad tarptau-

tinės teisės požiūriu šis manifestas yra negaliojantis ir bereikšmis. Tačiau kai 1916 m. gruodžio 12 d. T. Bethmannas-Hollwegas Reichstage pareiškė, jog Vokietija yra pasirengusi pradėti su priešininiais taikos derybas, Rusijos užsienio reikalų ministerija įvertino manifestą Lenkijos klausimu kaip vokiečių bandymą „tam tikra prasme užbaigti karą“³⁰. Tačiau Rusijos vadovaujantys sluoksniai 1916 m. pabaigoje apie separatinę taiką nedrįso manyti, nes opozicija privertė atsistatydinti provokiškai nusiteikusius ministrus su B. Štirmeriu priešakyje. Tad vokiečiams nieko kito neliko, kaip vėl spausti rusus.

Kadangi 1916 m. lapkričio 5 d. manifeste steigiamos Lenkijos Karalystės sienos nebuvo apibrėžtos, Berlynas išplatino oficialų komunikatą, kuriame buvo pranešama apie Vokietijos pasirengimą netolimoje ateityje pasirūpinti ir lietuvių reikalais³¹. O netrukus į Petrogradą iš misijos Berne ėmė plaukti informacija, tikslinanti Berlyno komunikato teiginius.

Slapta M. Bibikovo 1916 m. lapkričio 8 d. telegrama A. Neratovui: „Po Lenkijos eilėje stovi Lietuva, kuri atskirymui ruošiamas su karštligišku skubotumu. Ji taps autonominiu dariniu Vokietijos Sąjungoje.“³² M. Bibikovas 1916 m. lapkričio 21 d. A. Neratovui: „Vilniuje vokiečiai pranešė lietuviams apie planus sukurti Lietuvos valstybę. Ši valstybė, apimdama Kauno, Vilniaus, Gardino, didesniąją dalį Suvalkų gub. bei Kuršą, sudarys glaudesnę nei Lenkija sąjungą su Vokietija, bet turės nacionalinę armiją. Pasak vokiečių, Rusija turi būti susilpninta sudarant jos pakraščiuose pusiau nepriklausomas valstybes, bet nenorima jos erzinti tiesioginėmis aneksijomis, trukdančiomis sudaryti taiką.“³³ Slapta M. Bibikovo 1916 m. gruodžio 6 d. telegrama A. Neratovui: „Svatkovskis informuoja, kad į Šveicariją atvyko Vokietijos vyriausybės agentai (baronas Friedrichas Roppas) deryboms su lietuviais ir lenkais dėl Lietuvos valstybingumo. Jo formulė dar nenustatyta, bet Vokietija stengsis, kad Lietuva sudarytų kuo platesnę uniją su Lenkija.“³⁴

Kur baigiasi vokiečių strategija ir prasideda politika? Maždaug taip suformulavo problemą naujasis Rusijos užsienio reikalų ministras N. Pokrovskis ir pareikalavo, kad Užsienio reikalų ministerijos Agentūrų skyrius, atsižvelgdamas į ją, parengtų agentūrų naujausių pranešimų apžvalgą. Apžvalga buvo parengta 1916 m. gruodžio 24 d. Pagrindinės joje išdėstytos mintys ir tezės buvo tokios.

Vokietijos strategiją nulėmė pati karo eiga. Išryškėjus persvarai prieš Rusiją, Berlyne viršų paėmė rytų krypties šalininkai, reikalavę plėsti reicho hegemoniją sausumoje. Jie atgaivino koncepciją *Mittleuropa* ir žengė pirmuosius žingsnius, kad ji būtų

įgyvendinta. Tai patvirtina Lenkijos savarankiškumo paskelbimas, rengiamasis sudaryti Lietuvos valstybę iš Kuršo, Vilniaus, Gardino, Suvalkų gubernijų bei eventualiai jos uniją su Lenkija. Vokietija atsisakė tiesioginių aneksijų ir ketino griebtis *annexiuos deguisse*s (netiesioginių). Sudarant taiką bus mėginama parodyti, kad minėtose teritorijose atkuriamos Rusijos pavergtos valstybės ir tai atitinka Antantės skelbiamą nacionalinį principą. Vokiečiai tikisi, jog tokiu atveju britai ir prancūzai per daug nesispyrios, juolab kad šį faktą prancūzams bus lengviau suvokti Belgiją ir okupuotą Prancūzijos dalį iškeitus į reicho kolonijas. Rusijai bus lengviau atsisakyti vakarinių teritorijų, nes jai bus pažadėti sąsiauriai. Tačiau šioje vokiečių politikoje yra silpnų vietų, kuriomis derėtų pasinaudoti: prieštaravimai tarp Berlyno ir Vienos, sunkumai dėl lenkų, iš Lietuvos vis garsiau sklindantys balsai prieš germanizacijos pavojų. Jeigu šie procesai suaktyvės, buvo prognozuojama apžvalgos pabaigoje, reichas susidurs su jėgomis, jo paties išugdytomis, bet toli gražu neatliekančiomis to vaidmens, kuris joms buvo numatytas ³⁵.

Manytume, kad į šias Agentūrų skyriaus išvadas bei rekomendacijas N. Pokrovskis atsižvelgė. 1917 m. vasario 1—20 d. Petrograde įvyko sąjungininkų konferencija. Rusijos delegacijai vadovavo užsienio reikalų ministras. Konferencijoje buvo aptarti Antantės koordinuotos tarptautinės, karinės bei ekonominės politikos veiksmai, ir tai, be kita ko, turėjo parodyti sąjungininkų susitelkimą ir ryžtą toliau kariauti iki pergalės. O slapti susitarimai su Prancūzija (vasario 14 ir 27 d.) dėl abipusės laisvės nustatant vakarines bei rytines valstybių sienas leido Rusijai tikėtis, kad Vokietijos Rytų politikos tikslai bus neutralizuoti ³⁶.

Būtent konferencijos išvakarėse ir jos metu N. Pokrovskis gavo pranešimų, liudijusių, jog Lietuvos klausimu Vokietija yra pasirengusi lemiamam žingsniui. Sausio 26 d. M. Bibikovas informavo, kad kovo pradžioje numatoma paskelbti Lietuvos valstybę ³⁷. Sausio 29 d. V. Svatkovskis apibūdino Berlyne planuotos akcijos detales: Lietuva bus monarchija su katalikų dinastu; Kuršas gaus autonomiją, o lietuviams teks išėjimas į jūrą ties Palanga; konkrečios valstybės sienos liks nenurodytos, taip bus atvertos lietuviams perspektyvos rengti ekspansiją į gudų žemes, bet neįsipareigota Vilniaus bei Gardino klausimais; Lietuvos—Lenkijos unijos idėja atmesta, nes lietuviiai su ja nesutinka, bet šių valstybių karinės sąjungos arba sandraugos variantai tebesvarstomi ³⁸. Vasario 2 d. M. Bibikovas patikslino, kad jau vasario mėn. bus paskelbta Lietuvos valstybė, paskirtas karalius, įsteigta valstybės taryba ir sudaryta armija ³⁹.

Tuo pat metu Petrogradas gavo memorandumus, kuriuos Šveicarijos Lietuvių tautos taryba įteikė Antantės ir neutralių šalių diplomatams. Juose buvo išdėstyti pageidavimai dėl nepriklausomos Lietuvos (Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Kuršo, Gardino gubernijos, dalis Minsko bei Lomžos gubernijų iki Lyko ir Narevo upių) Karalystės įkūrimo ir jos pripažinimo. Sausio 28 d. ir N. Pokrovskii buvo perduotas Lietuvių tautos tarybos nuolatinės delegacijos laiškas, kuriame Rusija buvo raginama užbėgti už akių Vokietijos užmačioms ir oficialiai pažadėti Lietuvai bent tai, ką žadėjo Lenkijai⁴⁰.

Turint omenyje minėtus pranešimus, toks lietuvių aktyvumas panėšėjo į Vokietijos inspiracijas išprovokuoti Rusiją, politiškai bei teisiškai palengvinti Lietuvos atskyrimą. Rusija neužkibo ant to kabliuko. Neigiama sąjungininkų reakcija į lietuvių memorandumus, susitarimai su Prancūzija leido N. Pokrovskii padaryti išvadą, kad lietuvių laisvėjimas neatitinka Rusijos interesų. Ministras pareikalavo imtis visų priemonių ir sustabdyti „lietuvių politinės sąmonės augimą“⁴¹.

1917 m. vasario—kovo mėn. Vokietija nepaskelbė pareiškimo dėl Lietuvos valstybingumo. Tuo N. Pokrovskis galėjo įsitikinti. Tačiau likimas nelėmė ministrui įsitikinti, ar vykdomas jo reikalavimas.

APIE „LIETUVIŠKĄ“ IR LIETUVIŲ POLITIKĄ

Manytume, jog Rusijos užsienio reikalų ministerijos analitikai nesuklydo, kai pastebėjo, kad Vokietijos Rytų politikoje pereinama nuo tiesioginių prie netiesioginių aneksijų. Nuo 1916 m. pabaigos vokiečių politikai vis daugiau įtakos turėjo nesutarimai tarp VKV ir imperinės valdžios dėl okupuotų kraštų išlaikymo metodų. P. Hindenburgo ir B. Ludendorffo komandai artimesnis buvo aneksijos karo grobio (*jus belli*) būdas. Imperinė valdžia, paisydama tarptautinės viešosios nuomonės ir teisės, o vėliau — ir opozicijos Reichstage, nelinko prievarta pasisavinti užimtų teritorijų, mėgino ieškoti kito juridinio pateisinimo. Iš šios kolizijos paprastai kildinama vadinamoji Vokietijos lietuviška politika (*Litauische Politik*). Toliau panagrinėsime, kokių tikslų šia politika buvo siekta ir kaip ji koreliavo su lietuvių politine programa.